

Západní poddruh antilopy Derbyho má díky pomoci z České republiky větší naději na přežití

Pavla Hejcmanová, Pavla Jůnková Vymyslická, Karolína Brandlová, Vladimír Dolejský

Zkušený průvodce pomalým pohybem naznačuje řidiči, aby co nejtíšeji zastavil. V místech, kde řídká senegalská savana lemovaná působivými baobaby přechází v křovinatý buš, zaznamenal šramot. Stíny v hustém podrostu náhle ožívají a kolem otevřeného nákladního automobilu kráčí před zraky nadšených turistů s překvapivou

elegancí stádečko jednoho z nejvzácnějších savců na této planetě – vskutku majestátních antilop Derbyho (*Taurotragus derbianus*). Nemalou zásluhu na tom, že se antilopí obr neocitl na stále se rozšiřujícím černém seznamu vymizelých druhů a poddruhů, mají odborníci z České republiky.

V soukromých senegalských rezervacích Bandia a Fathala probíhá pod gescí ČZU Praha záchranný chov antilopy Derbyho. Foto: Tom Junek

Západní versus východní poddruh

Antilopa Derbyho se z ochrannářského hlediska nachází ve zvláštní situaci. Východní poddruh *T. d. gigas* v současnosti osidluje Kamerun, Středoafričskou republiku a Jižní Súdán a jeho početnost se odhaduje na 15 000–20 000 jedinců. Široce uznávaná Mezinárodní unie ochrany přírody (IUCN) proto tuto subspecii hodnotí jako málo dotčenou, které bezprostřední nebezpečí vyhynutí nebo vyhubení nehrozí.

Letecká sčítání i vědecké publikace opakovaně potvrzují, že stavy velkých savců v západní a střední Africe již delší dobu dramaticky klesají. Naproti tomu početnost východního poddruhu antilopy Derbyho se naopak zdá být stabilní nebo se dokonce mírně zvyšuje. Nicméně jeho populační hustota není nikde příliš vysoká. Protože východní poddruh je možné legálně lovit, stala se antilopa Derbyho ekonomicky klíčovým druhem v celé oblasti. Problémem zůstává, že právě z odhadů početnosti

Antilopa Derbyho se představuje

Antilopa Derbyho, pojmenovaná po britském šlechtici financujícím v 19. století mj. výzkumné výpravy do Afriky, se velikostí a hmotností poněkud vymyká tradiční představě antilop jako křehkých štíhlých kopytníků. Rozhodně není žádným drobečkem: běžně bývá v kohoutku vysoká 1,5 metru a dosahuje hmotnosti 500 kg. Za hřbet největších samců se schová dospělý muž a rekordní jedinci ze západní Afriky vážili téměř tunu.

Snem mnoha evropských, amerických a arabských lovců zůstávají mohutné, spirálovitě stočené rohy, které mohou dorůstat délky více než jeden metr. Na rozdíl od jiných antilop se jimi chlubí obě pohlaví. Antilopy Derbyho si rohy pomáhají při lámání větví. Od mnohých afrických kopytníků se rovněž liší i způsobem získávání potravy: nespásají trávu ze země, ale ve větší výšce si vybírají přednostně větve, listy a výhonky stromů a keřů a v menší míře i plody – chutnají jim zejména trnitě akácie.

se tradičně stanovují povolené kvóty k odstřelu (viz *Ochrana přírody*, 70, 4, 18, 2015).

Západní poddruh *T. d. derbianus* se původně vyskytoval v rozsáhlém pásu rovinatých stromových savan súdánského typu od Senegalu po severní Nigérii. Velkoplošná přeměna původního prostředí na zemědělské či zastavěné plochy, doprovázená intenzivním a současně neregulovaným lovem pro mimořádně cenné trofeje a maso (*bushmeat*), vedla k vyhubení těchto impozantních zvířat v téměř celém areálu rozšíření. Ještě začátkem 90. let 20. století hovořily střízlivé odhady o tom, že celková početnost pískové zbarvené antilopy s bílými pruhy na hřbetě v západní Africe dosahuje potěšitelné tisícovky jedinců. Pokračující tlak lidské civilizace si ale mezitím vybral svou daň. Jediným místem na světě, kde se ještě můžeme ve volné přírodě setkat s těmito působivými kopytníky, zůstává národní park Niokolo Koba v jihovýchodním Senegalu. Není divu, že západní poddruh antilopy Derbyho je IUCN klasifikován jako celosvětově kriticky ohrožený.

Národní park Niokolo Koba – poslední útočiště antilop Derbyho

Niokolo Koba, zabírající plochu více než 9 000 km², představuje jeden z největších souvislých savanových ekosystémů západní Afriky protknutý pouze řídkou sítí řek. Kromě Gambie protékají národním parkem další dvě menší řeky: Niokolo a Koulountou. Obě v období sucha téměř vysychají a zůstávají jen tůně. Pro fungování tamějšího ekosystému jsou nepostradatelné travnaté mokřady, za dešťů plné vody a v období sucha pokryté čerstvou vegetací. Kopytníky zde kromě antilopy Derbyho zastupují např. méně známí buvoli krátkorozí (*Syncerus caffer brachyceros*), elegantní antilopy koňské (*Hippotragus equinus koba*), vodušky kob (*Kobus kob*), vodušky jeleňovité (*Kobus ellipsiprymnus defassa*), subtilní oribi (*Ourebia ourebi*), nápadní lesoni pestří (*Tragelaphus scripti*), dva druhy chocholatek (*Cephalophinae*), vzácnější buvolec západoafrický neboli kanki (*Alcelaphus buselaphus major*) a všudypřítomná prasata savanová (*Phacochoerus africanus*). Přestože chráněné území bylo vyhlášeno právě na ochranu velkých býložravců, poslední letecké sčítání

provedené v roce 2006 ukázalo, že se jejich počty od roku 2000 snížily o 70–85 %. Stáda slona afrického (*Loxodonta africana*) byla ještě v 90. letech 20. století běžnou kulísou parku, od začátku nového tisíciletí se nálezy jakékoliv stopy po přítomnosti alespoň jednoho chobotnatce oslavují až na ředitelství národních parků v hlavním městě Dakaru.

I když je pastva skotu v národním parku ilegální, její přímé stopy v podobě stád dobytka a dočasných příbytků pastevců se nacházejí již na plných dvou třetinách území parku. Pastva hospodářských zvířat v této míře představuje pro velké volně žijící býložravce významnou konkurenci, navíc mění strukturu vegetace a narušuje ekologickou rovnováhu evolučně vyvážených vztahů v ekosystému a následně i chování zvířat. Velcí savci se stahují do centrální části parku, kde se stávají snadnějším cílem pytláků, kteří loví nejen pro vlastní spotřebu, ale pro místní i vzdálenější trhy. Faunu negativně ovlivňuje také pokračující nepovolená těžba dřeva a dlouhodobý úbytek srážek stejně jako výkyvy v nástupu období dešťů dávané do souvislosti se změnami podnebí. Zmiňované trendy vedly k tomu, že NP Niokolo Koba musel být v roce 2007 Organizací OSN pro výchovu, vědu a kulturu (UNESCO) oprávněně zařazen mezi ohrožené lokality světového dědictví.

V poslední době byla antilopa Derbyho v NP Niokolo Koba prokazatelně zjištěna v roce 2006, kdy bylo při letecké průzkumu pozorováno velké stádo 69 jedinců. Celková početnost populace západního poddruhu ve zmiňovaném velkoplošném chráněném území byla stanovena na 171 jedinců.

Antilopu Derbyho zachraňuje chov v přírodě blízkých podmínkách

Rozmáhající se pytláctví v NP Niokolo Koba vnuklo ochráncům přírody myšlenku, že by bylo rozumné část jedinců západního poddruhu antilopy Derbyho odtud přemístit na bezpečnější místo a pokusit se v něm vytvořit pravidelně se rozmnožující populaci. Proto byl v roce 2000 Ředitelstvím národních parků v Senegalu a soukromou rezervací Bandia zorganizován v národním parku odchyt malého stáda antilop

Derbyho, složeného ze samce a osmi samic. Situaci ještě ztížila skutečnost, že tři samice brzy uhynuly.

V rezervaci Bandia, kde se začaly antilopy již po dvou letech rozmnožovat, postupně vznikl v přírodě blízkém prostředí s nezbytnými potravními zdroji záchranný chov antilop Derbyho, jehož odborného řízení se ujali pracovníci České zemědělské univerzity v Praze. Jeho cílem zůstává omezit na nejmenší možnou míru nežádoucí účinky příbuzenské plemenitby (*inbreedingu*), v tomto případě efekt zakladatele. Jednotlivá od sebe oddělená stáda tak tvoří co nejméně příbuzní jedinci. Protože se mláďata sdružují do jakýchsi školek, je nezbytné každoročně přiřazovat nové přírůstky rodičům a pečlivě sledovat příbuzenské vztahy. Čeští výzkumníci k tomu využívají jejich individuálně odlišné zbarvení včetně pruhování na obou bocích a dalších vnějších znaků. Každé zvíře je počtem, tvarem a délkou pruhů naprosto ojedinělé. A co je neméně podstatné, uspořádání pruhů se během života nemění. Antilopy jsou tak vybaveny celoživotním identifikačním „čárovým kódem“. Badatelé musejí jednoznačně, nejlépe fotodokumentací, prokázat, která samice jaké mládě kojí.

V roce 2015 populace západního poddruhu antilopy Derbyho *ex situ* čítá téměř 100 jedinců rozdělených v sedmi oborech rozmístěných ve dvou rezervacích: kromě Bandie se jedná o další soukromou rezervaci

Vladimír Dolejský, náměstek ministra životního prostředí ČR a Abdoulaye Baldé, ministr životního prostředí Senegalu podepisují v květnu 2015 v Dakaru memorandum o spolupráci. Foto: archiv MŽP

Elegance se i přes mohutnost nedá západnímu poddruhu antilopy Derbyho (*Taurotragus derbianus derbianus*) upřít. Foto: Tom Junek

spravovanou Společností na ochranu životního prostředí a fauny Senegalu – Fathalu. Právě v důsledku náročnosti chovu dnes nenajdeme (na rozdíl od východního) západní poddruh antilopy Derbyho v žádné zoologické zahradě. Všechna zvířata z Bandie a Fathaly mají záznam v každoročně aktualizované plemenné knize poddruhu.

Na pomoc antilopě Derbyho v Senegalu ustavili pracovníci ČZU v roce 2010 spolek Derbianus Conservation (www.derbianus.cz).

Podpora MŽP ČR přináší vládní pověření k ochraně antilop

Od roku 2000 již v Senegalu proběhlo několik projektů rozvojové spolupráce podporovaných vládou ČR, konkrétně ministerstvy zahraničí a životního prostředí, a projektů výzkumných. Úspěchy českých vědců v Senegalu od roku 2000 do současnosti vyústily v oficiální podporu Ministerstva životního prostředí České republiky, které se rozhodlo uzavřít s Ministerstvem životního prostředí a udržitelného rozvoje Senegalu

Mapa Senegalu s vyznačenými lokalitami důležitými pro záchranu západního poddruhu antilopy Derbyho.

Důležitou součástí polopřirodního chovu antilop Derbyho je jejich rozmísťování do vhodných a bezpečných lokalit. Foto: Tom Junek

Memorandum o vzájemné spolupráci obou zemí v oblasti životního prostředí, zejména pak o spolupráci právě na ochraně ohrožené antilopy Derbyho. Dokument v senegalském Dakaru podepsali 21. května 2015 náměstek ministra životního prostředí Vladimír Dolejský a Abdoulaye Baldé, ministr životního prostředí a udržitelného rozvoje Senegalu.

V návaznosti na uzavření Memoranda byla 22. června 2015 podepsána mezi Ministerstvem životního prostředí České republiky, Českou zemědělskou univerzitou v Praze a spolkem Derbianus Conservation prováděcí smlouva o plnění Memoranda, která pověřuje jeho usku-tečňováním za českou stranu spolek Derbianus Conservation. MŽP vyjádřilo podpisem smlouvy, která je první oficiální dohodou na poli ochrany přírody mezi ČR a Senegalem, úspěšnému dlouhodobému zahraničnímu projektu jasné deklarovanou podporu.

Co čeká antilopu Derbyho v blízké budoucnosti?

Je tedy vše, jak má být? Stabilizovala se populace antilopy Derbyho v lidské péči? Můžeme očekávat návrat zmiňovaného sudokopytníka zpět do přírody? V lednu 2013 se ve vyhlášeném senegalském letovisku Saly Portudal neda-leko Dakaru uskutečnil mezinárodní seminář

zaměřený na ochranu západního poddruhu antilopy Derbyho. Uspořádal jej již zmiňovaný spolek Derbianus Conservation ve spolupráci se senegalskými partnery a Komisí pro přežití druhů IUCN, ČZU Praha, Zoologickou zahradou Praha a dalšími partnery. Jeho cílem bylo navrhnout a přítomnými zainteresovanými stranami odsouhlasit strategický plán na záchranu kriticky ohroženého západního poddruhu a vytyčit priority v ochraně jeho populace a jím osídleného prostředí v Senegalu do roku 2020.

Plán předpokládá, že část antilop z chovu v obou rezervacích bude možné vypustit do národního parku Niokolo Koba. Jednak by se podpořila tamější přežívající populace, jednak by se vznikem dalšího stáda snížila pravděpodobnost vzniku genetických problémů. Jednou z podmínek pro repatriaci antilop Derbyho z rezervací Bandia a Fathala do Niokolo Koba proto zůstává výrazné zlepšení strážní služby a naplňování dalších opatření, významně snižujících rozsah ilegálního lovu velkých savců na území národního parku. Máme na mysli především rozumnou, tedy dlouhodobou a účinnou podporu zemědělství v okolí parku, obnovy lesů či tradiční řemeslné výroby. Antilopa Derbyho by se mohla stát skutečným lákadlem zejména pro ty, kteří do Senegalu nejedou trávit dovolenou na jedné z místních pláží či na golfovém hřišti.

Sebelepší plán na záchranu ohroženého taxonu zůstane jen na papíře, pokud jej nevezmou za své všechny zainteresované strany. Hned několik bodů strategického plánu se zabývá informováním a výchovou veřejnosti i cílových skupin obyvatelstva a získáváním jejich podpory pro ochranu západní antilopy Derbyho a obecněji přírody. Programem založeným na povídání a hrách přibližujících význam ochrany přírody včetně fauny, organizovaným pracovníky ČZU, již prošlo na 500 senegalských školáků. Navíc se podařilo vydat zdařilé učebnice a průvodce světem tamějších zvířat. Čeští specialisté již také proškolili více než sto strážců parku, učitelů, profesionálních průvodců a místních úředníků.

Ohlédnutí zpátky a co dál?

První fáze záchranného chovu západního poddruhu antilopy Derbyho byla úspěšná a přinesla cenné poznatky o jeho bionomii a také o místních přírodních, sociálních, ekonomických a politických poměrech. V souladu se zmiňovaným strategickým plánem je potřeba pečlivě zvážit všechny činitele, které mohou populaci kriticky ohroženého druhu ovlivnit, a to jak v záchranném chovu – např. veterinární rizika, tak ve volné přírodě – v tomto případě zajistit účinnější ochranu přírody v národním parku Niokolo Koba. Kromě pokračujícího monitorování populace *ex situ* se ukazuje jako rozumné zaměřit se v dalším kroku na stávající populaci v přírodě, o níž nejsou téměř žádné informace. Získat bližší poznatky by mělo například zamýšlené sledování zvířat pomocí miniaturních vysílaček umístěných v obojcích či rozmístění fotopastí, na kterém od roku 2013 v NP Niokolo Koba spolupracují čeští výzkumníci a senegalští ochránci přírody.

Ve srovnání s jinými projekty představuje záchranu západního poddruhu antilopy Derbyho v Senegalu poměrně levnou a překvapivě úspěšnou záležitostí. Zůstává tak vhodným příkladem jak účinného propojení vědecko-výzkumné činnosti a praktické péče o přírodní a krajinné dědictví, tak rozumné a nikoli formální spolupráce ČR jako členského státu EU s rozvojovou subsaharskou zemí. Podpis Memoranda o spolupráci a jeho prováděcí smlouvy bezpochyby dává činnosti českých specialistů ve zmiňované části Afriky nový a zřetelný podnět.